

Tanıtmalar :

XXV. ULUSLARARASI DOĞUBİLİMCİLER KONGRESİ TUTANAKLARI

1960 yılı ağustos ayında Moskova'da toplanan 25. kongrenin tutanakları, en sonunda, 26'ncısı Yeni Delhi'de 1964'ün ilk günlerinde toplanırken basıldı. Beş ciltte toplanan bu tutanakların şu anda yalnız üçüncü cildi elimde bulunduğu için sadece bunu tanıtacağım. Bu ciltte "Orta Asya Tarihi", "Altayistik" ve "Kafkasoloji" bölümlerinde okunan bildiriler yer almış.

"Orta Asya Tarihi" ile ilgili bildirilerde, Batı Dünyası ile Türkiye'de pek az bilinen yeni arkeoloji buluntuları ve bunların çeşitli yönlerden ele alınıp değerlendirilmesi söz konusu edilmektedir. Bunlardan bazı- larını kısaca gözden geçirelim :

B. D. JAMGERCHINOV, P. KOZHEMYAKO, M. T. AITBAEV, E. KOZHEMBERDIEV, D. F. VINNIK (Frunze), "Son arkeoloji verilerine göre Kırgızistan'ın, Asya'nın bazı ülkeleriyle olan kültür münâsebetleri tarihi" (5-15. s.). Bu bildiri, L. R. Kizlasov'un başkanlığın- da 1953-60 yıllarında Semiryeçi (yani: Yedisu) ve Kırgızistan'da yapılan kazılar ve bu kazılarla ilgili yayınların çok kısa bir özetidir. İsa'dan önceki devirlerde (vii-iii. yy.) Kırgızistan'ın, İskitlere ve Sakalara vatan ödevi gördüğünü bronzdan yapılmış heykeller ve diğer mezar buluntu- larından anlıyoruz. Daha sonraki çağlarda bu bölge, Doğu Türkistan, Çin ve İran ile sıkı kültür alışverişinde bulunmuştur. Özellikle Türk egemenliği sırasında, Doğu Türkistan ile olan kültür alışverişini, Burkan tapınaklarındaki açık benzerlikte görüyoruz. Ak-Beşim (İssik kül yöresi) harabelerindeki Burkan tapınağı, Pencikent (Batı Türkistan'da) tapınağı ve Turfandakilerle aynıdır. İlk iki tapınak Soğutlar tarafından yapılmış olup 7-8. yy.'a aittir.

Aynı kazılara dayanan öteki bildirilerle Türklük Bilgisine (=Tür- koloji, en geniş anlamıyla.) uzak düşenlerin yalnız adlarını belirtmekle yetineceğim :

M. A. ITINA (Moskova), "M. Ö. ikinci binin son yarısı ile birinci binin başında Orta Asya bozkır boyları" (15-22. s.).

A. H. MARGULAN (Alma-ata), "Orta Kazakistan'da Yeni Bronz Çağı anıtlarının keşfi" (22-30 s.).

B. A. LITVINSKIY (Düşanbe), "Eski Çağda Asya ile Çin ve Hindistan arasındaki münâsebetler" (31-40. s.).

V. V. GINZBURG (Leningrad), "Antropoloji verilerine göre Orta Asya Halklarının tarihi" (40-46. s.).

T. N. KARI-NIYAZOV (Taşkent), "Ulug beg ve Rasathanesi hakkında" (47-54) —Daha çok Astronomi formülleriyle ilgili.

M. NIZAMUDDIN (Haydarabad), "Al-Burinî ve bilimsel faaliyetleri"(47) Adı geçen kişinin eserleri ve etkileri hakkında on maddelik yayın ve araştırma önergesidir.

V. A. ROMODIN (Leningrad), "XVI-XIX. yy. Fergana ve Hokand tarihi hakkında" (58-66).

M. U. ULDAŞEV (Taşkent), "XIX. yy. Hiva Hanlığı hakkında" (66-71).

A. M. BELENITSKIY (Leningrad), "Eski plâstik ve resim sanatları ve Şâh-nâma" (96-101).

İlkin Şehnâme'nin kaynakları ve bu konudaki araştırmalardan söz açılan bu yazıda Firdevsî'nin, eserini yazarken İran'ın İslâmlıktan önceki kültüründen, özellikle Burkancı (=budist) İran kültüründen çok yararlandığı inandırıcı örneklerle gösterilmiştir. Pencikent ('beş şehir' anlamında Batı Türkistan'da eski bir Sogut şehridir; aynı adda bir Türk şehri bununla karşılaştırılabilir: Biş-balık.) duvar resimlerinden bazıları Firdevsî'nin tasvirleriyle kolayca açıklanabilmektedir. Yazarın şu örneğini buraya alıyorum :

(Firdevsî:) "Altından Eyvân inşa edilince içinde Cemşid, aya ve güneşe taparken resmedildi".

Pencikent'te 1955'te bulunmuş bir duvar resminde şunu görüyoruz: Bir tanrı iki eli üzerinde ayın ve güneşin simgesini taşımaktadır. Yazar bildirisini şu satırlarla bitiriyor: "Şehnâme, eski sanat eserlerine ışık tutacak ve bunların doğru yorumlanmasına yarayacak malzemeyi içinde toplamaktadır."

Bu yazı Türklük Bilgisi yönünden de çok önemlidir; şöyle ki Uygur Türklerinin Hoçu'da (Doğu Türkistan) yarattıkları manastır duvar resimleri, şimdiye değin hiç anlam verilememiş özelliklerle doludur. Firdevsî'nin Şehnâmesi, öyle sanıyorum ki, bu özellikleri doğru yorumlamamıza yarayacaktır. Söz gelimi, Uygur manastırlarının duvarlarını süsleyen soylu kişiler, ellerinde bir takım uzun saplı çiçekler tutmak-

tadırlar; aynı biçimde Firdevsî, eğlence sahnelerinin tasvirinde, saraylıların, sarhoş olup ya başlarına gülden taçlar taktıklarını, ya da saplarından nergis çiçekleri tuttıklarını söylemektedir. Uygur ressamı burada İranlı ustalarını mı taklit etmiştir, yoksa bu benzerlik bir raslantı mıdır? Herhalde bunlar batıyla olan kültür alışverişinin sonucu olmalı. Bu konuda yapılacak ayrıntılı ve karşılaştırmalı bir araştırma, İslâm dışı Türk Kültür Tarihinin bir yanını aydınlatmış olacak.

G. A. PUGACENKOVA (Taşkent), "XVI-XVII. yy. Asya Minyatürcülüğü" (102-108).

V. L. VORONINA (Moskova), "Asya mimarisi" (117-124).

S. G. CLAUSON (Londra), "Ak-Beshim - Suyab" (126-127). Kizlasov'un yaptığı kazılar sonunda ortaya çıkarılan buluntulardan birkaçı burada Çin kaynaklarına göre yorumlanmıştır.

S. P. TOLSTOV (Moskova), "Aral gölü bölgesinde İskitler ve Harzem" (147-169).

T. A. ZHDANKO (Moskova), "Orta Asya ve Kazakistan tarihinde Yarigöçebelik" (176-184).

V. M. ZHIRMUNSKY (Leningrad), "Orta Asya Halklarının Kahramanlık Destanlarının karşılaştırmalı tetkiki üzerine" (244-252). Sekiz sayfayı geçmeyen bu bildiride Karşılaştırmalı Halk Edebiyatının yöntemleri örnekleriyle gösterilmiştir. Konuyla ilgili bilginlerimizin ve aydınlarımızın okumaları gereken bir yazıdır.

V. DRIMBA (Bükreş), "Rumanya'daki Karayim ağız üzerine notlar" (277-284).

O. J. MAENCHEN (Berkeley), "Hunların dili" (286).

L. BAZIN (Paris), "Ülker yıldızının Moğolca ve Türkçe adları" (287-289).

S. M. ABRAMSON (Leningrad), "Kırgızların Altay milletleriyle olan 'etnojenetik' bağları" (301-309).

N. YAMADA (Osaka), "Uygurca Hukuk metnindeki Tamga ve Nişan şekilleri" (321-323). Her iki biçimin kullanımına göre bu metinlerin tarihini aş-yk. saptamak olanağı var: (13. yy.)

E. NACIP (Moskova), "Tarihi belli bir yazma, 16. yy. 'Sirâc-ül Kulûb' (323-329)". Eski dil biçimlerini içinde toplayan dikkate değer bir metin.

K. CZEGLÉDY (Budapeşte), "Eski Hazar tarihinin bazı meseleleri üzerine notlar" (336-338).

A. TIETZE (Los Angeles), "Koman Bilmeceleri" (338-344).

A. A. VALITOVA (Moskova), "Kutadgu Bilig'in edebî değeri hakkında" (344-353).

N. A. BASKAKOV (Moskova), "Türk Dillerinde Yüklem tipleri" (369-375). Türkçe yüklem hakkındaki bu son derece dikkate değer görüş şudur: Her yüklem, 'sıfat-isim' tamlamasından meydana gelmiştir.

M. Ş. ŞİRALİYEV (Bakû), "Azerbaycan Diyalektolojisi" (375-382).

Cavad ALMAZ (Kazan), "Kıssa-i Yusuf, Ali- Bulgarca-Tatarca âbide" (382-388).

K. URAY - KOHALMI (Budapeşte), "Bozkır boylarının okluk ve yay mahfazası üzerine Kültür tarihi yönünden bir araştırma" (434-439).

A. CAFAR (Bakû), "Azerbaycan şiirinde aruz" (477-485).

Dr. Bahaeddin Ö G E L, *İslâmiyetten önce Türk Kültür Tarihi*, Orta Asya kaynak ve buluntularına göre, Türk Tarih Kurumu yayınlarından VII. seri - No. 42. Ankara 1962. XX+403 s.

Türk Kültürü üstüne, milliyetçi-romantik duygulardan uzak bir anlayış ve kalemle eser verenler çevremizde hemen hemen yok denecek kadar azdır. İşte bu az kişilerden biri de elimizdeki eseriyle Bahaeddin Ögel'dir. Böyle bir eseri meydana getirebilmek için gerekli sabır ve çalışma yanında bir de Türk Kültürüne kaynaklık etmiş kültür çevrelerini yakından tanımak gerekmektedir. Konu İslâmlık öncesi biçiminde daraltıldığına göre buradaki kaynak kültür ya da karşılıklı etkileme ve etkilenme olayının geçtiği çevre Çin'dir. Yazarımız da bu kültürü, güçlü bir Sinolog olmakla yakından tanır. Eser hakkındaki düşüncelerimizi söylemeden önce önsöze şöyle bir bakalım; burada yazar bize hem konuyu, hem de araştırmaların bugünkü durumunu kısaca bildiriyor:

"Türk kültür tarihi üzerinde yazılmış bir kitap, memleketimizin her zümresi için artık bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bu ihtiyacı karşılamak elbette bize düşen bir vazifedir. Fakat herkesin anlayabileceği bir dille böyle bir kitabı kaleme almak için, önceden birçok ilmî hazırlıkların yapılmış olması gerekmektedir. İşte bu sebeple henüz İslâm dinini kabul etmeyen Türklerin, içtimaî tarihlerine ait bahisleri bu kitapta inceleyemedik. Bu konu ile ilgili meseleleri henüz daha makaleler hâlinde tetkik etmekte ve karanlık noktaları aydınlatmağa çalışmaktayız. Eski Türklere ait devletlerin içindeki bütün memuriyet ve kabilelerin

içtimaî fonksiyonları incelendikten sonra, İslâmiyetten önceki içtimaî tarihimiz hakkında ilmî ve kat'î bir şey yazabilmiş olacağız.

Buna mukabil Orta Asya'da yapılan kazılar ve elde edilen buluntular, artık Türklerin yaşadığı bölgelerin kültür hayatını bize tasvir edebilir bir duruma gelmiştir. Bu veriler sayesinde, Eski Türklerin günlük hayatları, dinî inanışları, giyinişleri vs. hakkında birçok bilgiler elde edebilmekteyiz. Ve bu bilgileri kaynaklarımız da doğrulamaktadır. Bizi bu kitabı yazmağa teşvik eden en önemli sebep de budur.

Tarih gerçeklerine göz yumup, bulunan eserleri bir araya getirerek, bir müze teşhircisi gibi Orta Asya'nın arkeolojik tarihini yazmak, hem bizim inanışlarımıza ve hem de ihtisas-sahamıza aykırı düşer. Bu sebeple Çin tarihlerinin ve diğer kaynakların verdikleri bilgileri tarafsız olarak tenkide tâbi tutup, evvela Orta Asya'nın tarihinin ana hatlarını ve kavimler haritasını tesbit ettik. Orta Asya'da yaşayan kavimlerin, tarihin akışı içindeki yer değiştirmelerini, komşuları ile yeni temaslar kurmalarını ve bu temaslar neticesinde yeni kültür özellikleri edinmelerini, gene tarih kaynaklarına göre izleyerek görmeğe çalıştık. Bundan dolayıdır ki bizim eserimizle, bir arkeologun çalışmaları arasında elbette büyük farklar olacaktır. Orta Asya'daki buluntuları bu kadar geniş olarak içine alan bir kitabın gerek Rus dilinde ve gerekse Avrupa'da neşredilmemiş olması sebebiyle, bir ihtiyacı karşılayabileceğimizi de ümit ederiz.

Eserde tatbik ettiğimiz metod, muhterem hocam Wolfram Eberhard'ın eserlerinde kullandığı 'kültür çevreleri' metodudur. Tarihî etnografya tetkiklerinde kullanılan bu usulün, Orta-Asya kültür tarihi için çok müsait ve aydınlatıcı olduğu fikrindeyiz.

Türklerin oturdukları yerler ve kabilelerin Türklüğü meselesine gelince, itiraf edelim ki bu konuda da tarafsız olmağa çalıştık. Büyük Hun ve Göktürk devletleri birer imparatorluktu. Bir imparatorluğun içinde, elbette ki muhtelif cinsten kavimler mevcuttur. Bizim için esas olan, Hun ve Göktürk devletlerinin Orta Asya'da müşterek bir kültür yaratabilmiş veya yaratamamış olmaları ve bu kültürün diğer Türk kavimlerinde de devam etmiş olmasıdır. Bu imparatorlukların içinde, Pencikent, Harezmi, Fergana ve Çu nehri havzasındaki Soğdak şehirleri gibi, inanış ve kültür bakımından İran medeniyetine bağlı olan bölgeler de vardır. Bu bölgeleri de kitabımızda teferruatla ele aldık. İlk bakışta, bu bölgelerin Türk ve Orta Asya kültürlerini ilgilendirmediği zannına varılabilir. Bilhassa şu nokta ilgi çekicidir: Bu kültürlerin İranlı karakter-

rine rağmen, umumiyet itibariyle o çağdaki İran şehirlerinin medeniyeti ile benzerlikleri azdır. Batı Türkistan, daima İran tarzında bir Orta Asya kültürü özelliği göstermiştir. Bu sebeple meseleleri geniş olarak ele alıp, göçebe Türk imparatorluklarının bu bölgelere ne derece etkilerde bulunabildiğini incelemeğe çalıştık. Bunun neticesi olarak da Orta Asya'yı muhtelif kültür çevrelerine ayırmak lüzumu hâsıl oldu.

Türk kültürünün müşterek özelliklerini aramak tek hedefimiz olduğundan, coğrafî sahayı biraz daha genişletip, Doğu Avrupa'ya da geçmeği doğru bulduk. Meselâ Macar ve Bulgarlar Türklerle akraba kavimlerdir. Fakat Orta Asya'da yaşamamışlardır. Bununla beraber, Orta Asya ile birçok müşterek kültür özellikleri gösterdiklerinden, onları da Orta Asya kültür çevresi içinde mütalâa etmekten kendimizi alıkoyamadık. Fakat bu bahisleri de yazarken yalnızca Orta Asya ile ilgili kültür özellikleri üzerinde durmağa bilhassa dikkat ettik."

Yazarın önsözünde bizi ilgilendiren bölümler bunlar. Şimdi de eserin bölüm başlıklarını kısaca gözden geçirelim:

I. Hunlardan önceki Orta Asya: Büyük Hun devletinden önceki Orta Asya ırklarına umumi bir bakış - Taş devrinde Orta Asya - Üçüncü binde Orta Asya - İkinci binde Orta Asya - Birinci binde Orta Asya - Büyük Hun devletinin kuruluşundan önceki Orta Asya.

II. Büyük Hun devleti: Hun devrinde Orta Asya ırkları - Kuzey sınırı kültür çevresi - Çin sınırı kültür çevresi - Merkez bölge kültür çevresi (Noyun ula buluntuları) - Altay Kültür çevresi, Katanda, Pazirik, Şibe, Tuyahta, Yako-nur, Berel, Tula - Tanrı dağları kültür çevresi, Kizart, Kirçin, Alamişik - Kazakistan kültür çevresi - Hunlar ve Fergana bölgesi - Harezmi ve Hunlar - Batı Türkistan - Hun ve Tibet münasebetleri - Yenisey Kırgız kültür çevresi - Hunlarda ziraatçılık.

III. Hunların batıya göçleri: Hunlar Talas'ta - Hunlar Volga bölgesinde - Hunların Volga bölgesine gelişlerinin neticesi - Hunlar Don havzasında - Hunlar Dinyeper'de - Hunlar Tuna'da - Hunlar Orta Avrupada (Buluntular).

IV. Avarlar: Avar kültürünün menşeleri - Avar kültürünün Hun menşeleri, Orta Asya menşeleri, Sibiryaya menşeleri, İran menşeleri, Güney Rusya menşeleri - Avarların Macaristan'a göçleri - Avar kültürünün umumî özellikleri - Kültürlerin çarpışma çağı - Avar Kültürünün yükselme çağı.

V. Göktürkler : Göktürk çağında Orta Asya'da ırklar - Yeryüzü buluntuları - Orhon bölgesinde mezar tipleri - Bilge Kagan ve Kül Tegin'in mezarı - Yer altı buluntuları - Orhon Kültür çevresi Tula - Baykal gölü kültür çevresi - Altay kültür çevresi - Kudirge Tuyahta, Kiray, Kuzey Altay - Tanrı dağları kültür çevresi - Koçkar, Gök-Bulak, Ara-köl, Isig-göl, Narin - Orhon, Altay ve Tanrı dağları buluntularına göre Göktürk devri eserlerine umumî bir bakış, silahlar at koşumları, ziraat kültürü, heykelcilik - Batı Türkistan ve Fergana Kültür çevresi - Fergana'da Göktürk çağı harabeleri, Pencikent Batı Türkistan şehirleri hakkında tahlili bibliyografya, Göktürkler ve Soğd kültürü, Göktürklerde Zerdüş ananeleri, Türgeş paraları Kazakistan Kültür çevresi, Çu ve İli vâdisi buluntuları, Kazakistan ve Tanrı dağlarında, yerleşik halklara ait kaleler - Göktürk kültürüne ait yeni buluntular, Tonyukuk'un mezarı, Yenisey yazıtları ve yeni buluntular, Talas vâdisinde Göktürk yazıtları, Fergana'da Göktürk yazıtları, Toharistan'da Göktürk taş nineleri, Talas vâdisinde Göktürk buluntuları, İli vâdisinde Göktürk buluntuları, Kurikan kültürü ve Türkler.

VI. Kırgızlar: Yazılı kaynaklara göre Kırgız kültürü - Buluntulara göre Kırgız kültürü, Eski kurganlar, Muahhar kurganlar - Buluntuların tahlili, Kırgız silâhları, Kırgız at koşumları, Kırgızlarda ziraat kültürü.

VII. Hazarlar: Yerleşik Hazarlar, Sarkel şehri, Mayastko şehri, Diğer küçük şehirler - Göçebe Hazarlar, Saltovo buluntuları, Kafkas buluntuları, Don ve Dinyeper buluntuları, Hazar kültürünün kuzey ucu.

VIII. Volga Bulgarları: Bulgarlar Güney Rusyada, Bulgarlar Kazan bölgesinde - İslâmiyetten önce Bulgar şehri, Bulgarlara ait eşyalar.

IX. Tuna Bulgarları: Bulgarlar Tuna'da - Bulgar Krallığı kültürü, Krumiş Han çağı ve eserleri, Omurtag Han çağı ve eserleri, sarayları, yazıları - Bulgar keramiği.

X. Peçenekler : Eserlerin üslûp ve tekniği - Buluntuların tarihî önemi.

XI. Macarlar.

XII. Kıpçak ve Kumanlar, Buluntular - Ölü gömme âdetleri.

XIII. 9-10. asırlarda Altaylar.

XIV. Karluklar: 9-10. asırlarda Taraz'da İslâmiyet ve Karluklar - Karluk kültürünün özellikleri - Karluk kültürünün yayılışı.

XV. Karahanlı kültürünün başlangıçları ve yerleşik hayat.

XVI. Karluk şehirleri, Talas'ta Karluk çağı buluntuları, Tanrı dağlarında Karluk buluntuları.

XVII. Oğuz şehirleri, Otrar bölgesi, Süt Kent ve Çardarı bölgesi. Karatav'ın güneyi, Sayram ile Taraz arasındaki şehirler.

XVIII. Kimek ve Çigiller, Nura nehri buluntuları, Isig-göl'de Çigil mezarları.

XIX. Uygurlar: Uygurlar Orhon'da - Uygurlar Turfand bölgesinde -Doğu Türkistan'da eski kültürler - Uygur sanatının başlangıcı; Uygurlar Çu vâdisinde - Uygurlar Beşbalıkta, Hitay devleti ve Uygurlar; Çingiz devleti ve Uygurlar. İndeks.

Yukarıdaki başlıklardan, işlenen konunun ne denli geniş ve zengin olduğunu kolayca anlayabiliyoruz. Öte yandan son yıllarda Rus arkeologlarının yaptıkları kazılar ve bu kazılardan elde edilen buluntuların işlenmesini de yazar adım adım izleyip bunlardan yararlanınca eserin değeri bir kat daha artmış oluyor. Bu kaynakları, iyi bir yöntemle her bölümün başına konan bibliyografyadan öğreniyoruz. Gerçekten bu bibliyografik bilgiler eserin en güçlü yanı. Başka özel araştırmalara büyük yararları dokunuyor. Fakat burada ufak bir teknik eksiklik kendini ister istemez belli ediyor: Bibliyografyanın kullanışsız oluşu. Her konunun başına bibliyografyanın konusu çok yerinde bir yol fakat bütün bu bilgileri bir araya toplayan bir fihrist yapılmadığı için istenen bir yazı, bir makale hemen bulunamıyor. Vaktiyle bizim bu konudaki düşüncelerimize karşı konmuştu: 'Ama o zaman gereksiz tekrarlara yer verilmiş olur, bir eser iki defa yazılmış olur!' Tabii bu türlü tekrarlara katlanılacak, hele böyle hacimli ve önemi hacminden de büyük olan temel elkitapları için böyle sıkıntılara katlanılacak, çünkü değer. Bununla birlikte bu türlü tekrarların önüne şöyle bir yolla da geçilebilir : Bölüm başlarına konan bibliyografya numaralanır ve arkasına yazar adlarına göre tam bir bibliyografik künye verilir; bunun tersi de uygulanabilir, netekim burada yazar bunu denemiş ve bir numaralı indekste (369 vd.): "kişi, yer ve kavim adları" yazar adlarını göstermiş, ama yazık ki bu önemli iş nedense aceleye gelmiş ve yazar adlarının her geçtiği yer ayrı ayrı gösterilmemiş; örneğe hemen her sayfada anılan Bernştam için, altı yer gösterilmiş. Ama bütün bu eksiklikler, ağır başlı bir okuyucunun göstereceği büyük bir çaba ile giderilebilecektir.

Yazımıza şu basit bir iki düzeltme ve bir dilek ile son vereceğiz: 35. levhada (354. s.) "Uygur asilleri ve râhipler" yazılmış, oysa levhada solda iki bey sağda ise üç hanım resmi görülmektedir. Öte yandan râhip kıyâfetleri, bugün artık dünyasal kıyâfetlerle karıştırılmayacak kadar iyi bilinmektedir. Aynı biçimde 36. levhada (356. s.)

“Uygur râhibeleri ve bir hıristiyan rahibi” yazılmış. Burada da ufak bir yanlışlık olacak, çünkü levhanın sol başında yer almış olan iki kişiden en baştaki kız, yanındaki de erkek olup, bunlar dünyasal kıyâfetleriyle iki Uygur gencini temsil etmektedir. Levhanın ortasına düşen iki resim, büyük bir olasılıkla hıristiyan râhiplerini göstermektedirler; levhanın en sağındaki resim ise Moğol devri erkeğidir. —Dileğimize gelince; esere konan kroki ve bir iki küçük harita çok yararlı; ama daha büyük çapta ve ayrıntılı olarak çeşitli Orta Asya Türk devletlerinin (tabii yalnız burada söz konusu olanların) haritaları, eserin sonuna eklenebilirdi; Türk okuyucusunun buna son derece ihtiyacı vardır. Bunun için şu önemli atlaslardan yararlanılabildi: *Atlas Géographique et Historique de Vidal de la Blache*, Paris 1952. Sonra: *Géographie Universelle V.* ve VIII. c. (aynı Vidal de la Blache yayını) ve *Der Grosse Historische Weltatlas*, München.

Tarihî atlas öğretim için de çok önemlidir. Ortaokul ve Liselerimizde bugün kullanılan bir Tarih Atlasında *Ötüken*, yazık ki bir kasaba imiş gibi gösterilmiştir. İşte hayatî bir önemi olan geniş çaptaki Tarih Atlasını işinin eri tarihçilerimizden bekliyoruz.

Ne olursa olsun, bunca olgun ve yararlı bir eser verdiği için Sayın Bahaeddin Ögel’e ne denli teşekkür etsek azdır.

Dr. Dieter SCHLINGLOFF, *Die Religion des Buddhismus* : I. Der Heilsweg des Mönchtums; II. Der Helisweg für die Welt. Berlin 1962-3. Sammlung Göschen 174-770.

İlk bakışta Türk Kültür çevresini ilgilendirmiyormuş gibi görünen bu eserin, daha doğrusu bu ve buna benzer eserlerin tanıtılmasındaki başlıca sebep, Türk Kültürü Tarihiyle ilgilenenlerce öteden beri bilinmektedir. Fakat biz burada bu “sebebi”, daha geniş bir okuyucu bölüğünü düşünerek kısaca açıklamayı gerekli görüyoruz: Yalnız Türk Edebiyatının değil, Türk Minyatürcülüğünün, Türk Resim Sanatının önemli eserlerinden bir kısmı, bu ulus İslâm dinini kabul etmeden önce, Doğu Türkistan’da Burkancı (yani budist) kültür çevresinde Uygurlar tarafından meydana getirilmiştir. Bu devir kültürünü araştırmak ve hatta bu kültür hakkında yapılmış bir araştırmayı, yazılmış bilimsel bir yazıyı okuyup anlayabilmek için Burkancılığı (yani budizmi) yakından tanımak gerekir Öte yandan ikinci cildin sonuna eklenen

bibliyografyaya bakacak olursak görürüz ki on altı sayfaya, yüzlerce Burkancılık üstüne yazılmış kitap, makale ve çeviri konmuştur. Fakat bütün bunlar içinde hemen hiç biri Burkancılığın Orta Asya halkları arasındaki yayılışına ve dinin bu bölgelerde kapladığı çeşitli gelişme evrelerine yer vermemiştir. Oysa elimizdeki şu iki ciltlik ufak kitap, şimdiye kadar dokunulmamış, birçok sorunları önümüze seriyor. Ben burada bu sorunlardan yalnız bir iki tanesine dokunarak eserin önemini bu yönden ele alacağım.

Bilindiği gibi Uygurca metinlerin sonunda, o metni armağan eden ve bu armağandan alınacak sevabı, kendisi dışında başka varlıklara, onların esenliği için adadığını birinci kişinin ağzından söyler. Bu varlıklar, genel olarak adı geçeninin anası, babası, çağın hükümdarı ve saray mensupları ile diğer yakınlar ve bütün diğer yaratıklardır. Burkan aktöresinin temel öğelerinden biri olan bu gelenek üzerinde şimdiye değin kimse durmamıştı. Bildiğime göre bu sorun üzerinde ilk kez kafa yoran D. Schlingloff olmuştur: Yazar bu 'sevap yöneltimi'nin kökenini açıklamadan önce Burkancılıkta, gelecek hayatların nasıl olacağını belirleyen işlemlerimiz, işlerimizin başında "cömertliğin, manastırlara bağışta bulunmanın" geldiğini söyledikten sonra "bu cömertliği daha etkili kılmak için, sevabının, adı geçenden başkalarına da geçmesi gerektiği ileri sürülmüştür!" diyor. Hindistan'da çok eski bir Arya geleneğine göre ölümler bir çeşit 'hortlak' kılığında insanların arasında yeniden eski hayatlarına ulaşabilmek için dolaşırlar. Akrabaları da bu güç hayatlarını kolaylaştırmak veya bunların kötülüğünden korunmak için yiyeceklerle onları beslerlerdi. Bu bağışlar veya kurbanlar, o dinin rahiplerine verilir, bunlar da ölümlere gitsin diye yerler. Burkancılık, diğer öğelerde olduğu gibi bunu da yani 'cin ve hortlak' tasarımını da kendi sistemi içine almış ve bundan bir çeşit 'aç ruhlar' tasarımı yaratmıştır. Tabii, adından da anlaşılacağı gibi 'bunlara durmadan yiyecek kurban etme' geleneği de birlikte alınmıştır. Eski Arya dininde, bu kurbanları kabul eden rahipler yerine Burkan rahipleri geçmiş ve: insan, ölmüşlerine rahat bir hayat sağlamak isterse Burkan manastırına bağışlarda bulunmalıdır! Bu bağışlar yiyecekten başka giyecek biçiminde de olabilir. Ama burada şu nokta yani bağışın veriliş biçimi çok önemli: Zenginin biri, çıplak bir dişi cine, örtünsün diye bir giysi vermek ister, fakat cin der ki "bunun bana ulaşabilmesi için bunu bir Burkan manastırına vermeniz gerekmektedir!" Adam da giysiyi Burkan manastırına götürür ve "adı geçen cine verilmesi"ni belirterek bırakır. İşte işlenen herhangi

bir iyi işlemden ortaya çıkacak olan sevabın başkalarına adanması, bu ve buna benzer aracılı bağışlara dayanmaktadır.

Biz de bundan bir süre önce bu konu üzerinde kısaca durmuş ve 'sevap adanması' göreneğinin genel olarak Mahâyâna Burkancılığında daha yaygın olduğunu göz önünde bulundurarak bunun belki de Bodhisatva ülküsü ile birleştirilebileceğini ileri sürmüştük. Bu görenek bilindiği gibi İslâm çevresinde de vardır ve büyük bir olasılıkla Burkancı Türkler tarafından Akdeniz bölgesine getirilmiştir (bk. *Uygurlarda Sevap Tevcihi âdeti ve İslâmlıktaki Mevlid Duası*, İstanbul, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi XII. c. 1963. 234. s. vd).

Bu eserin bizim için dikkatê-dêğer bir ikinci noktası da, Burkan'ın geçmiş hayatlarını dile getiren evliya menkîbeleri veya *Catakalar*'dır. Bilindiği gibi Hindistan, bir çok masalların kaynağıdır, hatta bu masallar Burkancılıktan yüzyıllar önce de vardı. —Ermeye ulaşan Burkan, yalnız bütün yaratıkların geçmiş hayatlarını değil kendi geçmiş hayatlarını da görür ve üstelik bunları başkalarına anlatıp öğretebilir. Burkan'dan 2-3 yy. sonra, vaazları yazıya geçirilip saptanırken, bunları düzenleyen rahipler Burkan'ın eski hayatlarını da metinlere sokmakta bir sakınca görmemişlerdi. Ama bunun için doğal olarak yeni masal uydurmağa gerek yoktu, ötedenberi var olan masallar, ufak tefek değişikliklerle aynı işi görebilmişlerdi. Burkancılıktan önce, bu masallar, şehirden şehire dolaşan gezginci aşıklar tarafından bir saz eşliğinde terennüm ediliyordu. Bu geleneği, gezginci Burkan rahipleri de benimsemiş ve böylece bu masallar Orta Asya'ya; Tarım'ın vaha şehirlerine yani Uygur Türklerine değin ulaştırılmıştı. İşte Dr. D. Schlingloff 'un, masalların kökeni üstündeki bu kuramı, hem Uygurca masalları daha iyi anlamamıza ve hem de Anadolu Aşık Edebiyatının çıkış noktasını belirlememize yaramaktadır.

Öte yandan bu masalların öğelerine Anadolu'da da sık sık raslanmaktadır. Örneğe yazar, hükümdar Şibi'ye ait olduğu söylenen şöyle bir masaldan kısaca söz açmaktadır (II. c. 72. s.): Yırtıcı bir kuşun kovaladığı güvercini saklayan Şibi, avını isteyen yırtıcı kuşa, vücudundan bir parça et kesip verir. Bu gün hemen her mevlit kitabının arkasına eklenen hikâyeler arasında 'Güvercin hikâyesini' hatırlamamak olanaksız bunu okuyunca.

Bu bir raslantı mıdır? Örnekleri çoğaltarak yapılacak karşılaştırmalı bir araştırma bize bunun bir raslantı değil bir kültür alışverişi

sonucu olduğunu açıkça gösterecektir (Bu konuda yaptığımız böyle bir araştırmayı yakında bastırabileceğimizi umuyoruz).

Dr. Schlingloff'un eseri daha bu ve buna benzer çeşitli sorunları ele almakta ve bize Burkan'ın dinini apayrı ve alışılmamış bir açıdan göstermektedir. Sonuna eklenen bibliyografya, konulara göre düzenlendiği için bu din ile ilk kez ilgilenenlere son derece yararlı bir yol gösterici olacaktır. Resimler arasında, Eski Türkçe iki yazmanın fotoğrafı dikkati çekiyor (bunlardan biri *Irk bitig*'e aittir).

René GIRAUD, *L'Empire des Turcs Célestes; Les règnes d'Elterich, Quapghan et Bilge* (680-734). Paris 1960. 222 s.+4 harita.

Adı Türkoloji dünyasında yeni yeni duyulmağa başlayan R. Giraud, yukarıda adı geçen son derece yararlı eseriyle gerçekten bir tarihçi olduğunu tanıtlamış oldu: Türk filolojisine yepyeni görüşler getiren, bundan önceki "Tonyukuk Yazıtı" üzerindeki araştırması da yazarın güçlü bir Türkolog olduğunu göstermişti. Biz burada, daha geniş bir okuyucu bölümünü ilgilendirdiği için bu eserini tanıtmayı uygun bulduk. —Yerli ve yabancı kaynakları karşılaştırmak yoluyla meydana getirilen bu Orta Asyadaki Göçebe Türklerin Kültür Tarihi, aydınlarımızın okuması gereken çok yararlı bir eserdir.

Yazar birinci bölümde, yazılı belgelerin durumunu ve kendisinden önce yapılan araştırmaları ele alıyor ve bilimin bu alanda vardığı sonuçlara kısaca değiniyor (7-23. s.). İkinci bölüm, kitabın işlediği 54 yıllık dönemde yani 680-734 yılları arasında geçen olayları, gerek Çin kaynaklarına gerekse Kök-türkçe yazılı belgelere dayanarak ve bunları birbirleriyle karşılaştırarak sıralıyor ve iyi bir eleştiri süzgecinden geçiriyor (25-65. s.). Üçüncü bölüm 'siyasal ve toplumsal hayat' başlığını taşıyor (67-88. s.). Burada ilkin siyasal hayat daha doğrusu 'siyasal örgüt' ele alınmış ve çeşitli kavramlar teker teker incelenmiş; işte bunlardan birkaçı: *kişi*, *bod*, *bodun*. Bu sonuncu söz şimdiye değin hepimiz tarafından *u* ile *budun* biçiminde okunmuştu. Bu okuyuşun hiç bir sebebi yok hence, halbuki R. Giraud buna bir anlam vererek okuyuşu değiştiriyor ve bunu *bod* + ile birleştiriyor. *bod*, bugünkü *boy*; *bod*, 'kabileyi yapan parçalardan her biri' *bod*+*un* da 'kabileler topluluğu' yani 'ulus' demek oluyor. + *un* eki tamamıyla normal, açıklama biçimi ise olağanüstüdür. —Sonra ele alınan kavramlara devam edelim: *el*, *kagan*. Buradaki

e kapalı *e* olacak, ama yazıtlar, bildiğime göre bunu daima *i* ile yazıyorlar; metin, herhangi bir kuram uğruna gözden çıkarılıp değiştirilmeseydi daha iyi olurdu. Sonra: *şad* ve *yabgu* geliyor, bunlardan ilki İran asıllı, ikincisi ise Kuşanlar tarafından Türklere geçmiştir. Fakat *yabgu*'nun bu türlü açıklanması henüz kesin değildir. —Sonra: *ayguçi*, *boyla*, *tarkan* ve *ataman*. *tarkan*'ın açıklanmasında G. Ramstedt'ten yararlanılmamış. *çor* sözünün söylenişini bugün artık biliyoruz; herhalde bu, yazarın gözünden kaçmış olacak (80. s. aş.): Yazıda *o* ile *u* arasında belli bir ayrılık gözeten Brâhmî alfabesiyle yazılmış Toharca bir metinde bu aynı unvana rashyoruz: ÇOR (bk. Schulze-Sieg-Siegling, *Tocharische Grammatik*, Göttingen 1930. 50. s.). —*Költigin* biçiminde okuyup, bu adın birinci bölümüne 'göl' anlamını vermek, yazarın güzel buluşlarından biridir. Biz de bu ilişkiyi sürdürerek *Cengiz*'in aslının *Çingiz* ve bunun da Türkçe *tengiz* 'deniz, okyanus' ile ilgili olduğunu ekleyelim. Altay kavimlerinin ad ve unvan verişinde çok dikkate değer bir gelenek: dağ, göl, deniz ve okyanus gibi doğa öğelerinden 'güç' kazanma çabası.

"Askerlik sanatı" başlığını taşıyan dördüncü bölümde sadece yazıtlardan yararlanılarak, teknik terimler anlamıyla işlenmiş ve dikkate değer sonuçlara varılmış. —Beşinci bölüm "İnanç ve gelenekler"e ayrılmış (101-127. s.). Bütün eserin son derece dikkate değer bölümlerinden biri de budur. Sorunlar, yalnız yazıtlara dayanılarak, ilgili teknik terimler açıklanarak ortaya konmuş. Altıncı bölüm "Dünya görüşünün bir olarak dil" başlığını taşıyor (129-152). Burada, Köktürkçe'nin bazı dikkate değer dil özellikleri kısa fakat yerliyerinde, iyi bir biçimde belirtilmiş; ancak bizim iyice anlayamadığımız nokta, yazarın sık sık bugünkü Anadolu Türkçesiyle karşılaştırmalar yapmasıdır. Bence bu karşılaştırmalar yerine hemen bu dönemin arkasından gelen Uygur çağı Türkçesiyle karşılaştırılırdı, bu dönemin özelliği, özellikle cümle çeşitleri konusunda daha açık ve seçik olarak ortaya çıkar idi. Bu bölümün sonuna eklenen "mecazların incelenmesi" konusu (146-152), bir sonraki bölümün bir tamlayıcısı olarak son derece dikkate değer ve yararlı. Edebiyat Tarihçilerimizin dikkatini çekeriz. Yedinci bölüm "Bir Edebiyat Tarihi Taslağı" başlığını taşıyor (153-165. s.). Bu bölümde dikkate değer görüşlerden biri yazıtlardaki bazı parçaların hece veznine uygunluğunun tesbitidir. Eserin sekizinci ve sonuncu bölümü olan "Coğrafî sorunlar" (167-196. s.), şimdiye değin gelişigüzel havadan yakalayıp herhangi bir Asya haritasının herhangi bir yerine yerleştirdiğimiz veya buna dahi lüzum görmediğimiz dağ, ırmak,

göl, ova ve kavim adlarının, kesin bir biçimde saptandığını göstermektedir. Bu saptamaların önemini belirtmeği bile burada gereksiz sayıyoruz. Eserin sonuna eklenen dört harita (siyah-beyaz) bu son bölümün, gerçekten baha biçilmez verilerine göre düzenlenmiş; bunları gözden geçirelim: Birinci harita “Ötüken ormanı ve Orhon bölgesi” başlığını taşıyor. Burada yeri gelmişken karşı bir fikri ileri sürelim: *ötüken* yiş “ötüken ormanı” değil de “ötüken dağ çayırları” biçiminde anlaşılmalı; çünkü Rus jeologlarının Hanhay bölgesinde yaptıkları araştırmalarda, bu bölgelerin bundan 1000 yıl önce ormanlarla kaplı olmadığını ortaya çıkarmıştır (bk. A. v. Gabain, *Der İslam*, 29. c. 1950. 30. s. dipnotu). Yazıtların (özellikle Tonyukuk’un) başında sık sık geçen *karakum*, *çoğaykuzı* ve *ötüken*’in yerleri ilkin belirlenmiş: *karakum*: 46°-103°, *ötüken*: 47°-101°. Kurtuluş savaşının ilk yıllarında *Oğuz* boyu düzenlenmişti. Oğuzların oturdukları yer de saptanmış ve bu haritada kuzey-doğudan Oğuz saldırısı bir okla gösterilmiştir. Buna göre Oğuzların oturdukları yer *Tola* (metinlerde: *Togla*) ırmağının yaptığı büyük kıvrım ve Orhon kıyılarıdır. Savaş yeri yani *inigeek köl* de 48°-101°’de bulunmaktadır. İkinci haritada *Kapgan*’ın kendisinin yönettiği ‘Çin seferleri’ gösterilmiştir; 683-705 yılları arasında birçok kez Çin’in kuzey ve kuzey-batı eyâletlerine seferler yapılmıştır.

“Kırgızlara karşı yapılan seferler” başlığını taşıyan üçüncü haritada önemli olarak bu seferde izlenen yol kesin bir biçimde gösterilmiş, sonra yazıtların *Kögmen* diye belirttiği ‘dağ çayırları’ (yazara göre: orman.) bugünkü *Tannu Ola* dağ silsilesidir (51°-90/95°). Kırgızlar da Yenisey ve Abakan vâdilerinde oturuyorlardı. Yazıtlarda bu münâsebetle geçen *Anı* ırmağı da bugünkü Abakan’ın bir koludur. *Çik* kavmine gelince bunlar da 52°-96° yöresinde oturuyorlardı. “701 yılı Soğut seferi” başlığını taşıyan dördüncü harita bu önemli seferin yolunu göstermektedir. Bu arada *Ek (Ak) tağ*’ın ve *Temir Kapıç*’ın saptanması önemli: birincisi Mâverânünnehir’de (41°-64°) ikincisi, Belh’in kuzeyindedir (38°-67°). Bütün bunlar Türk Tarihi Atlasının temel taşı meydana getiriyor, fakat burada yazık ki teknik bir kusuru belirtmekten kendimi alamayacağım: Haritalarda birçok isimler hiç okunmayacak kadar kötü çıkmış, bunun nedenini bilemiyorum, fakat bu kusur, haritalardan yararlanmayı güçleştiriyor, hatta bazı durumlarda olanaksız kılıyor. Ancak eserin ilgili bölümü defalarca okunup bellendikten sonra haritalar, özellikle sonuncusu insana bir şey anlatabiliyor. Son olarak bibliyografya hakkında da söyleyecek bir iki sözümüz var:

Her şeyden önce burası yazık ki eksik, J. Hamilton, *Les ouighours...* (1955), O. Pritsak (*Zur Titulatur...* UAJb 1952.), J. Benzing, (*Einführung*, 1953) G. J. Ramstedt vb.. Bir de, doğal yayın tarihi bakımından yazarın o zaman görmüş olması olanaksız olan L. M. Tsai'in, Köktürkler hakkındaki bütün Çin kaynaklarını bir araya toplayan '*Nachrichten...*'i (1958) ve gene aynı yazarın, Japon tarihçisi Takeo Abe'nin iki ciltlik büyük Uygur Tarihi (japonca) hakkında ayrıntılı tanıtma yazısı (CAJ 1958), ilgililerin dikkatini çekmek üzere burada kayda değer.

Doğal olarak bu son söylediklerimiz, eserin değerinden bir şey düşürmez; her ne olursa olsun Sayın R. Giraud, bu eseriyle Türk okuyucusunun minnet ve şükranlarına hak kazanmıştır. İlgili bilim kurumlarımızın bu eseri bir an önce Türk diline kazandırmaları ve böylece daha geniş bir okuyucu bölümünün de bundan yararlanmasını sağlamaları bizim buradaki son dileğimiz olacaktır.

A. v. GABAIN, *Vorislamische Alttürkische Literatur*, Handbuch der Orientalistik V, Altaistik, 1. Turkologie, Leiden Köln 1963. 207-228. s.

Şimdiye kadar ancak adı bilinip de kendisinden hiç söz açılmayan İslâmlık öncesi Türk Edebiyatı, şu yirmi sayfalık yazıya sıkıştırılmış ve bunun da büyük bir bölümü, edebiyattan çok kültür tarihine ayrılmış; yazılı malzemenin kıt olduğu bir çağ için bu doğaldır. Giriş bölümünde yazar yazılı malzemeyi kısaca belirtiyor. —Burada sorunun teknik yönünden iki ufak düzeltme yapacağım. Tun-huang (Kuzey-batı Çin) harabelerinde "birkaç yaprak" (einige Blätter) değil, 250 yaprağı aşkın çok önemli iki uygurca kitap bulunmuştur. Bunlar bugün British Museum'da bulunuyor. Sonra: Musée Guimet'deki bütün yazmalar Bibliothèque Nationale'e kaldırılmıştır.

Vecizelerden başlayıp Uygur alanından (TT VII 53. s. vd.) bir iki örnek verdikten sonra Kaşgari'den bazı atasözleri almış. Burada göze çarpan özellik paralelizm'dir. Eski bir Fal kitabında da aynı özelliği buluyoruz.

İlâhiler: Tapınaklarında topluca ilâhiler okumak Mani dininin önemli bir öğesidir, bunun sonucu olarak da Orta İran dillerinden aktarılmış Türkçe bir çok ilâhi kalıntısı günümüze kadar gelebilmiştir. Bunlardan bazıları orijinal-teliftir. Ahenk ögesi olarak bir çeşit baş kafiye vardır. Bunu kafiye olarak değil de 'aliterasyon'

olarak ele alsak daha iyidir; şöyle ki: 1) dörtlük aliterasyonu: bir dörtlüğün mısra başlarında aynı sesin tekrarı; 2) sözler arası aliterasyon: mısra içinde, söz başlarında aynı sesin tekrarı. Mısra sonlarındaki aynı ekin tekrarı ile yapılan gramer aliterasyonu ve bazı rediflerden yazar hiç söz açmıyor (bk. tercümesiyle birlikte ilâhi 212. s. vd. —A. v. Le Coq'tan, Manichaica II, 10. s. vd.). Bu ilâhideki mısraların hece sayısı sorununda yazar ile aynı düşüncede değilim. Benim çıkardığım şema şudur:

I.	Dörtlük	:	7+4, 7+4, 7+4, 6+4
II.	„	:	7+4, 4+4, 6+4, 6+4
III.	„	:	6+4, 6+4, 5+4, 5+4
IV.	„	:	6+4, 3+4, 5+4, 5+4
V.	„	:	6+4, 6+4, 7+4, 6+4
VI.	„	:	5+4, 5+4, 6+4, 7+4
VII.	„	:	5+4, 4+4 (eksik)

Hece sayısı ilk bakışta önemsiz imiş gibi görünüyor, fakat biraz dikkat edilirse her mısrada duraktan sonraki ikinci kısmın hece sayısı her zaman dördttür. Öyleyse şairimiz mısra duraklarını belli bir kurala göre düzenlemiştir: $N + 4$. Fakat yukarıdaki şemayı ve dolayısıyla bu kuralı elde edebilmek için bazı vurgusuz orta hece dar ünlülerinin düşebileceğini gözönünde bulundurmamak gerekir: t a p(u)nu ğ m a l a r, t ü l t(ü)rür, t a ş(ı)ķ a r. Sonraki çağa bağlı bir başka Mani ilâhisinde bu özellikler daha da geliştirilmiştir. Ağıt konusunda bozkır için verilen bilgiler çok dikkate değer. Hatta Türk kadınlarının yas tutma geleneği Batı Türkistan'a kadar yayılmıştır. Daha sonra 10. yy. Burkancı Edebiyatında da manzum bir ağıt örneği verilmiş (Aç pars'tan kraliçenin fer-yadı). Buradaki hece vezni $4+3$ 'tür Tabiî gene bazı ünlülerin düşmesi veya ulamalarla. Yazar, bu veznin ($4+3$) bugünkü Asya Türk boylarında, Anadolu'da özellikle Moğollarda da yaygın olduğunu söylüyor. Ayrıca, bunun Toharlarca da bilinmiş olması son derece dikkate değer. Acaba bu veznin kökenini Toharlarda arayabilir miyiz? Bu konuda yazar hiç bir şey söylemiyor.

'Yedi Yıldız' Sutrasındaki sevap tevcihi bölümünde hece sayısının dizelere dağılışı belli bir düzene göre yapılmış. Fakat yazar yazık ki asıl metni vermemiş. A. v. G. bu bölümde hemen genel bir sonuca varıyor: Birinci derecede paralelizm, sonra baş ve son kafiye (yani türlü aliterasyonlar) ile vezin gelmektedir.

Destanlar, aslında ağıtların, ölen yiğidin hayatını tasvir eden bölümlerinden doğmuştur. Yiğit burada son derece zengin ve canlı benzetmelerle anlatılır. Bunlardan, aslı çok eski olduğu halde eldeki metni Orta çağın sonlarına ait olan Oğuz Kağan çok önemlidir. Bunun dışında yazar, yabancı ve yerli kaynaklardaki Türk destanlarını sıralıyor: Cuveynî, İbn Mühennâ, Ma Tuanlin, Ebû'l-Gâzî vb.

Destanlar, ut eşliğinde okunurdu. —Burada şunu ekleyebiliriz: Bir Mani minyatüründe, halı üstünde iki kişi oturmaktadır, birinin elinde ut vardır. Herhalde burada ut eşliğinde bir Mani hikâyesi anlatılmaktadır. Bu, yukarıda yazarın destanlar için söylediğini destekliyor.

Burkan, Mani ve Hıristiyan dinleriyle ilgili masallar, kopuk ve eksik olmalarına karşın oldukça çok sayıda günümüze kadar gelebilmiştir. Bunların olduğu gibi başka uluslardan alınıp tekrar verildiği ileri sürülüyor ama W. Ruben'e göre bunlar arasında gerçekten Türklerin yarattığı tipler ve motifler de vardır (bk. Budizm Tarihi, çev. A. İtil, Ankara 1947). Bu masallar, Tohar ve İran dillerinden, Sanskritten, Tibetçe ve Çince'den çevrilmiştir. Bunların orijinal olmamalarına karşın Uygurcalarının, asıllarından daha canlı, daha zengin benzetmeler ile dolu olduğu görülmektedir. Bunun için Uigurica III'deki metinler güzel bir örnektir. Bu eserin önsözünde F. W. K. Müller bunu açıkça belirtiyor.

A. v. G. Hıristiyanlığa ait iki üç parça için yarım sayfa ayırmış. Bu açıklamalar kültür tarihi için önemli olabilirler ama edebiyat tarihindeki yerini anlayamadım. Sonra bu Hıristiyan metinlerinde, yüklemnin nesne ve öteki tamlayıcılardan önce gelmesini, yazarın dediği gibi Hıristiyan misyonerlerinin 'basit halk tabakalarına hitap' etmeleriyle açıklamak bence pek doğru olmamalı, çünkü öte yandan Burkanlığın geniş halk kitleleri tarafından benimsendiğini biliyoruz ve bu metinlerde böyle bir özellik yoktur. Hıristiyan metinlerindeki yüklemnin durumunu gene W. Bang'ın dediği gibi, ilgili Türk boyunun bir ağız özelliği olarak anlamak daha doğru olacak.

Dinler için ayrılan bölümde çok ilginç bilgiler var ama bunların edebiyat ile ilgileri gösterilmemiş.

Mezar taşları hakkında kısa fakat her şeyi içine alan bilgiler verilmiş: Ad, unvan ve yaşın bir yere yazılmasıyla ilgili kimsenin ölmezleştirildiğine inanılıyordu. Bu kısa kayıtların üzerine yazıldığı dikili taş, öleni temsil ettiği için metni, birinci şahıs tekilde yani ben biçiminde konuşur. Daha sonraları, belki de ağıtların etkisiyle kahramandan

üçüncü kişi tekilde söz açılmış ve kısa kayıtlar, ilgilinin kahramanlıklarıyla genişletilmiştir. —Yazarın vardığı bu sonuç gerçekten doğrudur, çünkü bilinen ilk mezar taşlarında metin: “ben, filân-filân, . . . yaşında, . . .-dan ayrıldım.” biçimindedir. VIII. yy.’ın başında Tonyukuk, mezar taşında gene ‘ben’ dediği halde yapılanları ve yaptıklarını uzun uzun anlatıyor. Daha sonra Bilge ve Kültigin yazıtlarında ‘ben’ yanında ‘o’ ve üçüncü şahsın kahramanlıklarının anlatılması geniş ölçüde yer almıştır.

Mezar taşlarının dili ölçülü, kısa ve gramer biçimleri bakımından yoksuldur. Yazar burada kısaca paralelizmden söz açıyor fakat üzerinde fazla durmuyor.

Şimdiye kadar pek az bilinen ‘Tarihçilik’ (=vakanüvisçilik) konusunda da yazar dikkate değer bilgiler vermiş. Dinî Edebiyat başlığı altında malzemenin dış yapısıyla ilgili olarak çok geniş bilgiler veriliyor ama Sûtra ve çeşitlerinden söz açılmıyor. S. Seli Tutung’un her iki çevirisindeki üslûp ayrılığı üzerinde hiç durulmuyor v.b. vb.

Bu önemli yazının, şu çerçeve içinde sonuna eklenen ayrıntılı, sistemli bibliyografya çok yararlı:

A. Nazım

- a) vecize
- b) ilâhi
- c) ağıt (ır)
- d) şarkı

B. Destanlar

C. Masallar

D. Tarih

- a) mezar taşları
- b) tarihçilik
- c) zeyiller, sevap tevcihi vb.

E. Din

- a) Burkancılık
 - 1) sûtra
 - 2) tövbe-günah çıkarma
 - 3) akîde, büyü vb.
- b) Mani
 - 1) akîde, yaradılış vb.
 - 2) tövbe-günah çıkarma

c) Hıristiyanlık

F. Din dışı

a) hukuk

b) astronomi, astroloji, takvim

c) fal

d) tip

e) karışık

G. Derleme ve yeni baskılar

Şema hâlinde de olsa böyle bir edebiyat tarihinin, A. von Gabain gibi bir uzman tarafından yazılması, bu konuda yapılacak ileriki çalışmaların daha verimli olmasını sağlayacak.

ŞINASI TEKİN